

ŠTÚDIE

KATARÍNA ŽEŇUCHOVÁ*

Pôsobenie Samuela Cambla medzi dialektológiou a folkloristikou**

ŽEŇUCHOVÁ, K.: Samuel Cambel's Activities on the Interface Between Dialectology and Folkloristics. *Slavica Slovaca*, 41, No. 1, pp. 3-16 (Bratislava)

The present essay continues the author's earlier investigation, displaying the linguist Cambel as a collector of folk narratives from eastern Slovakia. It offers the first results of research in Samuel Cambel's personal archive. These will serve as a basis for a more comprehensive study dealing with Cambel's scholarly work on the interface between dialectology and folkloristics.

Samuel Cambel, dialectology, folkloristics, hand-written dialectal records and their printed counterparts, comparative textual analysis, linguistic analysis

Väčšina odbornej i širšej verejnosti vníma osobnosť Samuela Cambla ako jazykovedca, zakladateľa slovenskej dialektológie. Je nesporné, že ťažisko jeho vedeckých aktivít spočívalo najmä v štúdiu slovenského jazyka a ostatných slovanských jazykov a dialektológie. Menej známe sú zásluhy jazykovedca Samuela Cambla na formovaní slovenskej folkloristiky a budovaní materiálovej základne ľudovej prozaickej tradície prelomu 19. a 20. storočia. V našich doterajších úvahách sme už upozornili na skutočnosť, že pri zbieraní a zapisovaní folklórnych textov v nárečí pre zamýšľané dialektologické dielo uviedol do praxe vedecké princípy zaznamenávania pramenného materiálu. Utvoril fond pôvodných neupravených nárečových zápisov a svoje záznamy precízne pasportizoval v duchu moderného dialektologického či folkloristického výskumu. Camblom zavedené pravidlá sa pre jeho nasledovníkov stali záväzne platnou normou.¹ Bohatá zbierka folklórnych prozaických textov (122) z východného Slovenska, publikovaná ako nárečová príloha v dialektologickej monografii *Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov*,² je výsledkom dialektologického výskumu S. Cambla na východnom Slovensku (1892-1905). Netreba zabudnúť ani na obsiahlu kolekciu 115 ľudových narácií zo stredného Slovenska, ktoré Samuel Cambel zanechal v rukopisnej podobe. Hoci Camblova zbierka ľudovej prózy nepokrýva celé územie Slovenska, súčasná folkloristika ju pokladá za jeden zo štyroch základných korpusov ľudových prozaických textov, ktoré môžu bádatelia využiť ako materiálovú základňu pri štúdiu ústnej prozaickej tradície z historického hľadiska.³ Vďaka zberateľskej práci jazyko-

* Mgr. Katarína Žeňuchová, Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Panská 26, 813 64 Bratislava.

** Príspevok vznikol pri príležitosti 150. výročia narodenia Samuela Cambla a je súčasťou riešenia grantového projektu VEGA *Ľudová prozaická tradícia na východnom Slovensku v období konštituovania profesionálnych vedeckých disciplín – národopisu, jazykovedy, historiografie a literárnej vedy*, č. 2/6145/26.

¹ ŽEŇUCHOVÁ, K.: Jazyková, kultúrna a historická hodnota ľudovej slovesnosti. In: *Život slova v dejinách a jazykových vzťahoch*. Na sedemdesiatiny profesora Jána Doruľa. Ed. Peter Žeňuch. Bratislava: Slavistický kabinet SAV 2003, s. 220-225; Samuel Cambel v kontexte slovenskej folkloristiky. In: *Slavica Slovaca*, roč. 38, č. 2 (2003), s. 104-111.

² CAMBEL, S.: *Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov*. Turčiansky Svätý Martin 1906. 624 s.

³ Bližšie o tom HLÓŠKOVÁ, H.: Wollmanovská zberateľská akcia a jej význam pre folkloristiku na Slovensku. In: *Studia Academica Slovaca*. Ed. Jozef Mlacek, Miloslav Vojtech. Bratislava: Stimul – Centrum informatiky a vzdelávania FF UK, Metodické centrum Studia Academica Slovaca 2005, s. 357.

vedca Samuela Cambla má slovenská folkloristika k dispozícii nielen bohatú zbierku ľudovej prózy, ale Camblom utvorená metodológia terénneho výskumu (pasportizácia zberateľských záznamov) zásadne ovplyvnila ďalšie smerovanie a vývin folkloristického bádania.

Dielo Samuela Cambla je však len jedným príkladom na demonštrovanie medzidisciplinárnej spolupráce dialektológie a etnologických vied, predovšetkým folkloristiky. Pre potreby analýzy jazyka niektorého z regiónov Slovenska vzniklo viacero zbierok ľudovej slovesnej tvorby rozličných žánrov. Sú to svojím rozsahom i kvalitou záznamu rozdielne zbierky ľudovej slovesnosti. Popri Samuelovi Camblovi možno spomenúť Olafa Brocha, Františka Pastrnka, Volodymyra Hnaťuka, Františka Šujanského, Ivana Verchratského, I. I. Sreznovského, Jakova Holovackého, Jevmenija Sabova, Ivana Paňkevyča a iných zberateľov. Kým niektorým zhromaždený materiálový fond poslúžil len ako východiskový materiál pri poznávaní nárečí (S. Cambel, O. Broch, F. Houdek), zámer výskumných ciest V. Hnaťuka či I. I. Sreznovského boli širšie – ich cieľom bolo vytvoriť komplexný obraz regiónu, podať jazykovú a etnografickú charakteristiku skúmanej lokality.

Mnohí odborníci predovšetkým z radov dialektológov a folkloristov už viackrát upozornili na známy vzťah folkloristiky a dialektológie, ktorý vyplynul zo spoločného predmetu skúmania.⁴ Obidve vedné disciplíny v súčasnom ponímaní spája človek ako tvorca a nositeľ istého typu kultúry a jazyka.

Folkloristika skúma útvary ľudovej slovesnej kultúry na rozličných úrovniach, dialektológia sa zameriava na jazyk – nárečie, v ktorom sa tieto zložky národnej kultúry realizujú. Význam vzťahu dialektológie a folkloristiky si uvedomujeme najmä pri výskume ľudovej slovesnosti v regionálnom kontexte, pretože hranice kultúrnych celkov zvyčajne korešpondujú s hranicami jednotlivých nárečových skupín. Vo všeobecnosti si nemožno predstaviť úspešnú prácu etnológa, etnografa či folkloristu bez toho, aby poznal nárečie regiónu, v ktorom sa výskum realizuje. Poznať nárečie skúmaného regiónu je aj priaznivým predpokladom na to, aby si bádateľ získal dôveru a náklonnosť respondenta. Spoločný predmet výskumu i metódy práce obidvoch vied sú však len formálnym prejavom spomínaného medzidisciplinárneho vzťahu, oveľa dôležitejšia je obojstranná spolupráca folkloristov a lingvistov pri teoretickej interpretácii faktov.

Ak komplexne sledujeme prácu dialektológov staršieho obdobia, ale aj terénne výskumy dialektológov 20. storočia, môžeme pozorovať viacero úrovní naplňovania medziodborovej spolupráce dialektológie a folkloristiky. Vzťah folkloristiky a dialektológie v období druhej polovice 19. storočia a začiatku 20. storočia, v období utvárania profesionálnych základov týchto vedeckých disciplín však nemožno chápať v intenciách moderného ponímania interdisciplinárnej spolupráce. Veď napríklad Samo Cambel, Olaf Broch alebo iní lingvisti obohacovali pramennú základňu folkloristiky v dôsledku spoločného predmetu výskumu dialektológie a folkloristiky. Inú úroveň nadobudla medzidisciplinárnosť v práci jazykovedca Antona Habovštiaka či Konštantína Palkoviča. Popri dialektologickom výskume v teréne spoznávali aj tradičnú ľudovú slovesnú tvorbu. Námety z ľudovej rozprávačskej tradície, ktoré počas dialektologických výskumov zaznamenali, sa stali východiskom pre ďalšie umelecké a estetické stvárnenie. Úsilie dialektológa Jozefa Nižnanského, ktorý sa venoval vinohradníckej terminológii z jazykového hľadiska, spolupráca dialektologičky Adriany Ferenčíkovej pri spracovávaní nárečovej terminológie v *Etnografickom atlase Slovenska*⁵ či lingvistický výskum Jána Doruľu⁶ zameraný na historickú vrstvu lexiky v ľudovej slovesnej tvorbe posúva kooperáciu lingvistov a folkloristov na úroveň moderného poňatia interdisciplinarity.

⁴ Bližšie o tom ŠTOLC, J.: Etnografia a dialektológia. In: Slovenský národopis, roč. 17, č. 4 (1969), s. 484-492; PALKOVIČ, K.: Slovenské nárečia. Banská Bystrica : Krajské osvetové stredisko 1981, s. 6-7.

⁵ Etnografický atlas Slovenska. Bratislava : Etnografický ústav SAV, Slovenská kartografia 1990. 124 s.

⁶ Pozri DORUĽA, J.: Význam slovenských povestí pre výskum slovenskej lexiky. In: Slovenský národopis, roč. 30, č. 1 (1982), s. 92-97; Naša kňahňa domov tiahne. In: Kultúra slova, roč. 19, č. 8 (1985), s. 264-267; Nad jazykom ľudových rozprávok. In: Kultúra slova, roč. 21, č. 7 (1987), s. 225-230; Ešte o jazyku z Dobšinského rozprávky Ženský vtíp. In: Literárnómúzejný letopis. 23. Zostavil Imrich Sedlák. Martin : Matica slovenská 1990, s. 120-129.

Treba pripomenúť, že názorové tendencie dialektológov na využívanie folklórnych prejavov pri výskume nárečia sa vo vývinovom procese rôznili. V počiatočných štádiách rozvoja dialektológie sa bádatelia domnievali, že všetky folklórne žánre sú vhodným prameňom na výskum nárečí. Postupne sa však ukázalo, že niektoré z nich nie je možné primerane využiť pri skúmaní nárečia, lebo pod vplyvom zdroja šírenia, ako sú napríklad ľudové kalendáre alebo knihy ľudového čítania, prijímali množstvo neľudových, nadnárečových a nepôvodných jazykových prvkov. Tendencia prijímať nové (aj jazykové) prvky sa dotýka všetkých žánrov ľudovej slovesnej tvorby a vo všeobecnosti vyplýva z prirodzeného charakteru, mobility a variatívnosti folklóru. Z dialektologického hľadiska sú menej hodnotné veršované a rýmované útvary ľudovej slovesnosti pre ich petrifikovanú strofickú, rytmickú a jazykovú štruktúru. Takými sú napríklad piesňové žánre, rečňovanky, vyčítanky a parémie. Na nevhodnosť veršovaných folklórnych útvarov (ľudových piesní) pre účely dialektologického výskumu poukazuje aj Samuel Cambel v úvodnej časti monografie *Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov*.⁷

Na základe štúdia rukopisnej pozostalosti a publikovanej časti výskumu sa pokúsime objasniť postup Samuela Cambla pri voľbe metódy svojho terénneho výskumu. Archivovaná rukopisná pozostalosť Sama Cambla uchovaná v Archíve literatúry a umenia Slovenskej národnej knižnice v Martine a napokon aj sama dialektologická práca *Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov* dokazuje, že terénnemu výskumu na východnom Slovensku predchádzala dôkladná odborná príprava, spočívajúca v štúdiu a excerptcii publikovaných vedeckých prác. Početné rukopisné excerptá historických, etnografických a lingvistických prác E. Radzikowského, A. Kucharského, V. Hnaťuka, F. Pastrnka, Š. Mišika, O. Brocha, A. V. Šemberu, J. Sabova, J. Žatkoviča, R. Zawilińskiego, M. Gumplowicza a iných, ktoré sme našli v rukopisnej pozostalosti, Samo Cambel využil pri príprave prvej časti monografie pod názvom *Všeobecné vedomosti*.⁸ Jasne stanovenému cieľu preskúmať jazyk a frazeológiu vo východných a severovýchodných stoliaciach Slovenska S. Cambel podriadil spôsob i metódu práce v teréne. Ako dialektológ zapisoval nárečové slová, slovné spojenia, frazeologické jednotky i odpovede na otázky. V rukopisných zápiskoch z terénneho výskumu uvádza najprv miesto, dátum a meno respondenta, od ktorého materiál získal. V niektorých prípadoch pasportizačný záznam dopĺňa o podrobnejšiu charakteristiku rečového prejavu respondenta, napríklad: „Kuźma Andraš, rodz. v Sobinove, 94 ročný, chtori svoju reč ňeprevracil aňi ňeprevraci. Rozprával mi celé predobedie 27. júna r. 1904 a zistil som, že b, p, m, v, k zmäkčuje všade tam, kde sa v poľštine zmäkčuje. Rozdeľuje jasne tvrde a mäkké ł a ł', ale ł do ů neprechodí, zostáva však jasne tvrde. V Sobinove sa tak hutori jak i vo V. Šariši, odchýlky nepatrne v slovách sa javia.“⁹ Detailná pasportizácia získaného materiálu nebola u Sama Cambla náhodná. Hoci v tomto období ešte nebolo samozrejmosťou zapisovať údaje o rozprávačovi a presne lokalizovať miesto zápisu, Samo Cambel si veľmi dobre uvedomoval ich dôležitosť. Na strane 201 kritizuje niektorých zberateľov za to, že nezaznamenávajú presnú lokalizáciu zápisu: „Sberatelia často podávajú svoje práce pod všeobecným názvom: zo Spiša, zo Šariša, zo Zemplína atp. Kto z toho zmdurie?“¹⁰ S. Cambel však pri každom zázname uvádza dôsledne meno rozprávača, jeho pôvod (ak rozprávač pochádza z inej lokality, uvádza, odkedy už býva v sledovanej dedine), dátum a miesto zápisu. Sporadicky uvádza vek, konfesijnú príslušnosť a sociálne zaradenie interpreta. Zaznamenané nárečové lexikálne jednotky charakterizuje opisne alebo uvádza ich nemecký či maďarský ekvivalent.

Zapisovanie nárečových slov a slovných spojení prostredníctvom priameho výskumu Samuelovi Camblovi však neumožňovalo preskúmať všetky jazykové roviny východoslovenských nárečí tak, ako to mal v úmysle. Dospel teda k myšlienke, že všetky jazykové roviny, najmä

⁷ S. Cambel, c. d., s. 192, 201-205.

⁸ S. Cambel, c. d., s. 5-208.

⁹ ALU M 24 AK

¹⁰ Porovnaj S. Cambel, c. d., s. 201.

syntax a frazeológiu, najdokonalejšie odhalí prostredníctvom súvislých nárečových prejavov. Pritom konštatuje: „...nie každá osnova vhodná je pre nárečoslovca, že sa mojím náhľadom pre nárečoslovca najlepšie hodí osnova prósou, menovite na území východoslovenskom.“¹¹ Svoje rozhodnutie zbierať práve prozaické žánre zdôvodňuje taktó: „To nie sú slová prázdne, vytekajúce z predpojatosti naproti piesňam; té slová vytekajú z odôvodneného presvedčenia. Východní Slováci majú pomerne málo svojich piesní, ale sa dost' spieva aj na ich území. Nemajúc dost' svojich, *pripožičiavajú si piesne od nevýchodných Slovákov a vojaci donášajú aj české*. Hoc také pripožičané piesne preobliekajú do svojho rúcha, *ony sú predsa len neprihodným materiálom pre nárečoslovca*.“¹² Pripomíname, že spočiatku mal S. Cambel v úmysle zbierať práve piesňové žánre, no po dôkladnom preskúmaní východoslovenských piesní bol presvedčený, že nie sú vhodným materiálom na výskum nárečia.¹³ V prvej časti monografie uvádza, že mal v rukách viacero rukopisných zbierok slovenských ľudových piesní, pozorne preskúmal aj Mišíkove zbierky, ktoré ho jednoznačne presvedčili o tom, že obsahujú množstvo cudzích jazykových vplyvov. Rukopisná pozostalosť prezradza, že počas svojich výskumov po východnom Slovensku zapísal aj viacero ľudových piesní, nadobudol aj rukopisné zbierky piesní od iných zapisovateľov. Po dôkladnom zvažovaní pri výbere najvhodnejšieho žánru ľudovej slovesnosti na výskum nárečia sa S. Cambel teda sústredil na zaznamenávanie súvislých prozaických textov.

Na sklonku 19. storočia, v podmienkach formujúcej sa vedeckej disciplíny, S. Cambel ako prvý spomedzi dialektológov v širšom rozsahu uplatnil metódu priameho výskumu. Snažil sa v sťažených podmienkach pri neexistencii elektronickej techniky na záznam zvuku (fonograf, magnetofón) uchopiť a zaznamenať folklórne rozprávania priamo z úst svojich respondentov. Medzi nárečovými textami S. Cambela však nájdeme aj také, ktoré nezískal priamym zápisom, ale sprostredkovane. V nami sledovanej zbierke východoslovenských ľudových prozaických textov sa nachádza šesť zápisov z Humenného, ktoré S. Cambel získal od organistu Jána Pundaya.¹⁴ V nich sa v pasportizačnej poznámke neuvádzajú informácie o rozprávačoch jednotlivých textov, ale S. Cambel sa iba zmieňuje o pôvodcovi zápisov Jánovi Pundayovi.¹⁵

Osobitný význam má prozaický text z Hnilca na Spiši,¹⁶ ktorý v roku 1900 uverejnil Ján Kovalčík v Slovenských pohľadoch pod názvom *Tri prádky*.¹⁷ S. Cambel v tejto súvislosti konštatuje, že Ján Kovalčík nepodáva tento text v pôvodnom spišskom nárečí, ale upravený do spisovného jazyka. 1. septembra v roku 1904, teda o štyri roky neskôr, navštívil Štefana Mišíka na fare v Hnilci a text z jazykovej stránky „opravil“ na základe rozprávania pôvodnej obyvateľky Hnilca Zuzany Kačirovej.¹⁸ V práci *Slovenská reč...* nepublikuje Samo Cambel nárečový text získaný metódou priameho zápisu, ale reprodukované prerozprávanie Kovalčíkovho textu do nárečovej podoby. Ľudové rozprávanie je z formálnej, obsahovej a štylistickej stránky prepracované, text je precízne segmetovaný do odsekov, dokonca sú eliminované príznaky ústneho jazykového prejavu, badateľná je prevaha priamej reči, dôsledne sa zachováva trojstupňová gradácia, čo nekorešponduje s ostatnými zápismi S. Cambela. Na margo proveniencie Kovalčíkovej rozprávky *Tri prádky* Karel Horálek uvádza, že text, ktorý Ján Kovalčík uverejnil ako pôvodom slovenský a na jeho základe následne vznikla aj Camblova nárečová reprodukcia, je doslovným

¹¹ S. Cambel, c. d., s. 201-202.

¹² S. Cambel, c. d., s. 202.

¹³ S. Cambel, c. d., s. 203-204.

¹⁴ S. Cambel, c. d., s. 380-384.

¹⁵ Napísal pre pôvodcu tejto práce pán organista z Humenného Ján Punday 1. júla r. 1898. Rukopis sme prezerali po dva razy so strany ľudovej reči. Pán Punday, mestský p. notár Jozef Gócs a ja. Po druhý raz 10. okt. r. 1904.

¹⁶ S. Cambel, c. d., s. 247-252.

¹⁷ Porov. Slovenské pohľady, roč. 20 (1900), s. 393-397.

¹⁸ S. Cambel v pasportizačnej poznámke uvádza: „Túto pripovedku uverejnil Ján Kovalčík v Slov. Pohľ. z r. 1900, na str. 393-397, a sice pod titulom „Tri prádky“. Už sám titul prezradzuje, že je tam nie podaná verne dľa miestneho hovoru. Miesto „prádka“ povedia v Hnilci „kudzelnička“. Čo do jazyka opravila ju Zuzana Kačir, rodom z Hnilca. Oprava sa diala v Hnilci na fare za spoluúčinkovania p. farára Štefana Mišíka 1. sept. r. 1904.“

prekladom Erbenovej rozprávky *O třech pradlenách*.¹⁹ Na české prostredníctvom poukazuje Jozef Minárik v záverečnej štúdiu k publikovanému výberu z Camblovho zberateľského diela²⁰ a tiež folkloristka Viera Gašpariková.²¹

Podobne sprostredkovaným spôsobom získal Samo Cambel aj prozaický text z Tašole,²² ktorý najprv uverejnil Fedor Houdek podľa rozprávania Jána Kotoru v Sborníku muzeálnej slovenskej spoločnosti.²³ Cambel sa v roku 1904 pokúšal rozprávača Jána Kotoru vyhľadať, no v tom čase ho v obci nenašiel. V pasportizačnej poznámke uvádza, že text opravil podľa rozprávania iných (pravdepodobne niekoľkých) miestnych obyvateľov v tamojšej krčmičke. V tejto súvislosti si pozornosť zasluhuje ešte jeden príklad zo zbierky Sama Cambla. 27. júla v roku 1898 v Bežovciach zaznamenal rozprávanie od gréckokatolíka Ďura Halajčíka.²⁴ Keďže rozprávač bol vojakom, predpokladal, že jeho nárečový prejav sa výrazne obohacuje o nové, resp. cudzie vplyvy. 29. septembra 1904, teda o šesť rokov neskôr, sa do Bežoviec vrátil a porovnal reč Ďura Halajčíka so starším zápisom. Ten istý text, zapísaný pred šiestimi rokmi od gréckokatolíka Ďura Halajčíka, si vypočul z úst dvoch kalvínov z Bežoviec, aby zistil vplyv konfesijnej príslušnosti na jazyk v tomto regióne.²⁵

V súčasnosti sa o zámeroch Sama Cambla možno len domnievať. Pravdepodobne mal v úmysle porovnať a overiť presnosť starších zápisov nárečového textu s rečou tamojšieho obyvateľstva v čase svojho výskumu. Môžeme však predpokladať aj úsilie porovnávať jazyk z hľadiska zmien v nárečovom prejave, teda zistiť, čo sa po časovom odstupe v systéme nárečia zmenilo, čo trvalejšie zachováva svoj pôvodný stav, aké sú vplyvy spôsobené pohybom obyvateľstva, ale aj vplyv sociálnych faktorov – vek, vplyv profesie na nárečie, vplyv náboženskej príslušnosti na jazyk a pod. Možno povedať, že Samo Cambel sa usiloval uskutočniť opakovaný výskum. V ponímaní súčasnej folkloristickej i dialektologickej vedy zberateľ pri opakovanom zbere viackrát vyhľadá toho istého interpreta s väčším či menším časovým odstupom, aby od neho zaznamenal tú istú folklórnú skladbu, presne tak, ako to mal v úmysle aj Samo Cambel.²⁶

Storočie po vzniku Camblovho slavistického, jazykovedného či dialektologického diela prinieslo mnoho nových poznatkov a slavisti i dialektológovia poukázali na väčšie i menšie nedostatky Camblovho nárečového zápisu. V otázkach fonetickej transkripcie nenasledoval nórskeho dialektológa Olafa Brocha,²⁷ ktorý zapísal dialektologický materiál pomocou tzv. odborného prepisu, ale pri zaznamenávaní nárečových textov využil jednoduchšiu, tzv. čitateľskú transkrip-

¹⁹ Pozri HORÁLEK, K.: K národní specifické lidových pohádek. In: Slovenský národopis, roč. 26, č. 2 (1978), s. 239.

²⁰ MINÁRIK, J.: Czamblove zbierky ľudových rozprávok. In: Slovenské ľudové rozprávky zo zbierok Sama Czambla. Výber zostavil a štúdiu napísal Jozef Minárik. Edične pripravila a poznámky napísala Marianna Prídavková. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry 1959, s. 346.

²¹ Slovenské ľudové rozprávky. 3. zväzok. Východné Slovensko. Výber zápisov z rokov 1928-1947 zapísali poslucháči Slovanského seminára Univerzity Komenského pod vedením prof. PhDr. Franka Wollmana. Ed. a ved. red. V. Gašpariková. Výber textov a poznámky pripravila Božena Filová. Bratislava: Veda 2004, s. 620.

²² S. Cambel, c. d., s. 410.

²³ Porovnaj Sborník muzeálnej slovenskej spoločnosti, 1901, s. 74 a n.

²⁴ Porovnaj S. Cambel, c. d., s. 412.

²⁵ V pasportizačnej poznámke S. Cambel uvádza: „Rozprával Ďuro Halajčík (Marvay), gréckokatolík. Zápis v Bežovciach v hostinci Ackermana 27. júla r. 1898. Rozprávač bol vojakom, predpokladal som, že sa na ňo veľa rečových cudzotín naľepilo, čiastočne z tej príčiny a čiastočne z tej príčiny, aby reč gréko-katolíkov srovnal s rečou kalvínu, 29. sept. r. 1904 došiel som zas do Bežoviec a v hostinci Ackermana v prítomnosti rozprávača a dvoch kalvínov Michala Gajdoša a Michala Železa prezrel som znova celú pripovedku. Zistil som, že v obci kalvíni a gréko-katolíci rovnako rozprávajú, a že sú rečové nedôslednosti (napr. voňi piju / voňi pijut, so a co) v celej oblasti bežné.“ (porovnaj S. Cambel, c. d., s. 412)

²⁶ Porovnaj LEŠČÁK, M. – SIROVÁTKA, O.: Folklor a folkloristika (O ľudovej slovesnosti). Bratislava: Smena 1982, s. 98-99.

²⁷ Nórsky bádateľ Olaf Broch vo svojej práci *Studien von der slovakisch-kleinrussischen Sprachgrenze im östl. Ungarn* (Kristiania 1897) podáva rozbor nárečia dvoch zemplínskych dedín – Falkušoviec a Dúbravky spolu s ukážkami tohto nárečia. Reč obce Koromľa charakterizuje v ďalšej svojej monografii *Weitere Studien von der slovakisch-kleinrussischen Sprachgrenze im östl. Ungarn* (Kristiania 1899); na s. 14-19 publikuje ukážku nárečia obce.

ciu textu. Vlastné zásady fonetickej transkripcie S. Cambel formuluje a náležite zdôvodňuje v prvej časti svojej práce.²⁸ Podľa Samuela Cambla tzv. čitateľský fonetický zápis umožňuje odborníkom dobre spoznať podstatu nárečia a laickým čitateľom umožní bez ťažkostí čítať a rozumieť textom tlačným pomocou grafickej sústavy spisovného slovenského jazyka. Nepridržal sa teda zásad medzinárodnej fonetickej transkripcie a fonémy *dz*, *dž*, *ch*, *v* neprepisoval ako *ʒ*, *ʒ̣*, *ʒ̣*, *w*; označuje palatalizované *d'*, *t'*, *ň*, *ľ* vo všetkých pozíciách, teda i pred mäkkiacimi samohláskami *e* a *i*. Typicky východoslovenské palatalizované fonémy *s* a *z* označuje písmenami *ś*, *ź*; v sotáckych nárečiach označuje aj mäkké konsonanty *p'*, *b'*, *m'*, *v'*, *r'*. Často sa Camblovi vyčítuje, že nezaznamenával prízvuk, čo sa ako nedostatok najviac prejavilo v najvýchodnejších častiach východného Slovenska, kde sú prítomné prvky východoslovenskej jazykovej skupiny, predovšetkým pohyblivý prízvuk.²⁹ Prízvuk však neoznačoval, lebo ho pokladal spravidla za ustálený na penultime, ako je to v poľštine. Veľmi široko koncipovaný dialektologický výskum i sama zložitost' archaických severovýchodných dialektov východného Slovenska neumožnila Samovi Camblovi presne postihnúť zložité fonetické javy vyskytujúce sa najmä v pohraničných dialektoch. Predsa však po preštudovaní Camblovej pozostalosti, najmä dialektologických zápisov, musíme konštatovať, že prízvukové pomery v niektorých oblastiach sa snažil zaznamenať. Svedčia o tom záznamy o prízvukovaní slabík v rečových prejavoch jednotlivých rozprávačov, o výslovnosti hlások a pod., napríklad vo fonde ALU M 24 F: „Michal Fotul v Strojne z pravidla prízvukoval na predposlednej slabike, ale aj takto: „što búdeme róbiti, gazdo? I gazda staŭ plá-kati“, t. j. na tretej od konca.“

Osobitne treba zdôrazniť, že nárečové prejavy sa nielen v čase pôsobenia Sama Cambla, ale ešte aj v medzivojnovom období a neskoršie zaznamenávali nejednotne. Postupne sa však spresňovali zásady fonetického zápisu nárečových textov, no ešte v päťdesiatych rokoch 20. storočia, v čase intenzívneho rozvoja dialektologického a folkloristického výskumu, vznikajú nejednotné fonetické zápisy zo strany dialektológov, ale aj folkloristov. Najmä u národopiscov je badať náhla absencia ustáleného systému transkripčných pravidiel. Preto vzniklo niekoľko vedeckých prác o prepise nárečových textov, ku ktorým patrí aj štúdia Antona Habovštiaka v Slovenskom národopise. Stanovil v nej hlavné zásady fonetickej transkripcie nárečových prejavov.³⁰ V tejto súvislosti upozorníme aj na medzivojnovú zberateľskú akciu zameranú na zmapovanie stavu ľudovej rozprávačskej tradície, ktorú pod vedením profesora Franka Wollmana ako študenti realizovali aj vynikajúci dialektológovia, napr. Jozef Štolc, Ján Šárga, Eugen Pauliny, Štefan Tóvik. Prísne dbali na presnosť folklórneho zápisu a na dodržiavanie sprievodných informácií pri každom zázname v duchu Camblovej zberateľskej praxe.³¹ Aj napriek tomu, že základným predpokladom úspechu dialektologického výskumu je spoľahlivý a presný (odborný) prepis textu, ktorý Samo Cambel v plnej miere nedosiahol, v skutočnosti nič nebráni folkloristickému výskumu zozbieraných nárečových textov.

²⁸ Bližšie o tom pozri S. Cambel, c. d., s. 205-208.

²⁹ LIPTÁK, Š.: Poznámka o Czamblovi – dialektológovi. In: Slovenčina na rozhraní 19. a 20. storočia. Red. Laurent Horečný. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1973, s. 135-138.

³⁰ HABOVŠTIAK, A.: O zásadách transkripcie nárečových prejavov. In: Slovenský národopis, roč. 3, č. 3 (1955), s. 373-385. Jozef ŠTOLC pripravil a publikoval príručku *Zapisovanie nárečových prejavov* (Bratislava 1961. 63 s.). Pozri aj JÓNA, E.: O zapisovaní nárečových textov. In: Slovenská reč, č. 3 (1934), s. 27-32.

³¹ Všetky zozbierané texty sú archivované v Etnologickom ústave SAV v Bratislave v osobitnom archívnom fonde. S odstupom polstoročia vyšiel trojzväzkový výber z textov wollmanovského zberu, ktoré na vydanie pripravila Viera Gašpariková a Božena Filová. (Slovenské ľudové rozprávky. 1. Západné Slovensko. Výber zápisov z rokov 1928-1947. Zapisali poslucháči Slovanského seminára Univerzity Komenského pod vedením prof. PhDr. Franka Wollmana. Ed. B. Filová, V. Gašpariková. Bratislava: Veda 1993. 767s.; Slovenské ľudové rozprávky. 2. Stredné Slovensko. Výber zápisov z rokov 1928-1947. Zapisali poslucháči Slovanského seminára Univerzity Komenského pod vedením prof. PhDr. Franka Wollmana. Ed. a ved. red. V. Gašpariková, výber a poznámky pripravila B. Filová. Bratislava: Veda 2002. 1075 s.; Slovenské ľudové rozprávky. 3. Východné Slovensko. Výber zápisov z rokov 1928-1947. Zapisali poslucháči Slovanského seminára Univerzity Komenského pod vedením prof. PhDr. Franka Wollmana. Ed. a ved. red. V. Gašpariková, výber a poznámky pripravila B. Filová. Bratislava: Veda 2004. 872 s.)

V súvislosti s využitím Camblových zbierok sa pristavíme pri otázke zachovania pôvodnej podoby ľudových rozprávání, ktorá je z folkloristického hľadiska omnoho relevantnejšia ako zachytenie všetkých fonetických nuansí nárečového systému. Z primárne dialektologickej motivácie Camblovho výskumu je zjavné, že zozbierané texty S. Cambel nijako neupravoval – zaznamenal, skúmal a uverejnil ich tak, ako ich zachytil z úst svojich respondentov. Starší, ale aj súčasní slovenskí folkloristi pri hodnotení významu zberateľskej práce S. Cambla vysoko oceňujú práve neporušenú podobu folklórnej skladby, ktorej hodnotu si uvedomíme pri porovnaní s edičnou praxou predošlého romantického obdobia.³² Možno však reálne uvažovať o tom, že zberateľ, ktorý v danej historickej epoche nemal k dispozícii žiadne technické pomôcky na zaznamenanie zvuku, utvoril dokonale presný zápis? Okrem nedostatkov, ktoré súvisia s absenciou technického zabezpečenia (bádateľ nedokáže zachytiť niektoré fonetické odtienky, nestihne všetko presne zapísať, neúmyselne vypustí slovo alebo nejakú časť textu), je pri terénnom dialektologickom i folkloristickom výskume dôležité dodržať okolnosť prirodzenej rozprávačskej situácie. Najčastejšie prirodzené interpretačné prostredie pre prozaické žánre sa utváralo na dedinských posedeniach, na priadkach, pri páraní peria, pri zakáľáčkach, svadbách a pod. Prirodzené interpretačné prostredie umožňuje, aby rozprávanie sprevádzala spontánna atmosféra spojená s autentickými prvkami, ktoré by mal zberateľ pri svojom výskume zachytiť. Dodržať toto kritérium je však veľmi náročné, v súčasnosti pre nedostatok spontánnych interpretačných situácií splniť toto kritérium je takmer nemožné. Vo folkloristike i v dialektológii sa preto často využíva zápis na požiadanie, ako to robil aj Samo Cambel.

K splneniu kritéria prirodzenej interpretačnej situácie vôbec neprispievalo ani to, že S. Cambel si svojich respondentov často pozýval do hostincov, krčiem a hotelov. Dialektológovia pri skúmaní nárečia dávajú prednosť ženám – respondentkám, lebo muži sa častejšie dostávajú do sveta – za prácou, na vojnu, za obchodom, a tak je ich reč vystavovaná vplyvom jazyka iného regiónu. Hoci folkloristi takisto poukazujú na rozdiely hlavne v tematickom zložení rozprávačského repertoára v závislosti od pohlavia nositeľa folklórnej tradície, požiadavka pohlavia respondenta nie je natoľko závažná.³³ S. Cambel v nárečovej prílohe k dielu *Slovenská reč* z celkového počtu 122 záznamov uvádza 60 respondentov mužského pohlavia a 25 žien rozprávačiek. V prípade dialektologického využitia Camblovho materiálového fondu, v ktorom ako rozprávači vystupujú prevažne muži, má výčitka pohlavia respondenta logické opodstatnenie. Keďže ženy si Samo Cambel nemohol vodiť do krčiem, hostincov a výčapných miestností, rozprávači muži boli vždy za sľúbené pohostenie ochotní rozprávať. Medzi miestami zápisu niekedy figurujú aj príbytky rozprávačov, miestne fary, školské budovy, ale aj kancelárie či domy tamojšej inteligencie – notárov, učiteľov, básnika Ján Štefku z Batizoviec (s. 437). Z ďalších zdrojov, ako je napr. korešpondencia alebo Camblove pasportizačné poznámky, sa dozvedáme o blízkom kontakte so Štefanom Mišíkom, u ktorého S. Cambel prebýval počas svojho výskumu na Spiši, či s gréckokatolíckym kňazom Jurajom Žatkovičom zo Strojny.³⁴ Je zjavné, že ak interpret diktuje

³² POLÍVKA, J.: Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov. Práca dra. Sama Czambla. 1. oddelenie. Osnovy a iný materiál rečový. 1. časť. Východoslovenské nárečie. Nákladom vlastným. V Turčianskom Sv. Martine. 1906. s. 624. In: Извѣстия Отдѣлення русскаго языка и словесности Императорской Академии Наукъ. Sväzok XII. 1907. kniha 3, s. 343-390; MICHÁLEK, J.: Samo Cambel a slovenské rozprávky. In: Studia Academica Slovaca. 26. Prednášky XXXIII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Bratislava: STIMUL, Centrum informatiky a vzdelávania FF UK 1997, s. 107-112; J. Minárik, c. d., s. 335-375.; PROFANTOVÁ, Z.: K formovaniu folkloristiky na Slovensku na prelome 19. a 20. storočia. In: K dejinám slovenskej folkloristiky. Ed. Milan Leščák. Bratislava: Prebudená pieseň – nadácia 1996, s. 33-34.

³³ Bližšie o tom pozri napr. štúdiu M. Kolečányiovej *Nositelia ústnej prozaickej tradície*. In: Národopisný zborník, roč. 8, č. 4, 1947, s. 221-231. Autorka v štúdiu podrobne analyzuje nositeľov rozprávačskej tradície z hľadiska veku, pohlavia, zloženia repertoáru, apercencie rozprávkara. Materiálovým podkladom sú zbierky ľudovej prózy pochádzajúce z tzv. wollmanovskej zberateľskej akcie.

³⁴ O osobnosti Juraja Žatkoviča pozri bližšie napríklad v práci ДАНИЛЮК, Д.: Історія Закарпаття в біографіях і портретях. Ужгород: Ужгородський державний університет 1997, s. 229-235.

folklórny text do zápisu, štylizuje a upravuje ho, čím pochopiteľne dochádza k určitým posunom v nárečovom prejave. Posuny takého charakteru však nemôžeme porovnávať so zberateľskými a editorskými praktikami romantických autorov, ktorí skôr reprodukovali vypočuté ľudové rozprávanie, alebo zapísali rozprávanie uchované vo vlastnej pamäti. Pri transponovaní ústnej podoby rozprávania do písanej či publikovanej formy zasahovali do všetkých rovín pôvodného folklórneho textu – voľne upravovali, retušovali, kontaminovali viaceré pasáže, a tak napĺňali svoje umelecké predstavy o tomto žánri.³⁵

V roku 2002 sa uskutočnil prvý informatívny výskum pozostalosti S. Cambla v Archíve literatúry a umenia v Martine, v roku 2006 sa realizoval druhý výskum zameraný už na podrobnejšie štúdium Camblovho rukopisného fondu i osobných materiálov. Poslaním tohto archívneho výskumu bolo zistiť, ako S. Cambel pripravoval nárečové texty do tlače, či získaný materiál podrobil selekcii, alebo v nárečovej prílohe publikoval všetko to, čo počas svojich výskumných ciest zozbieral. Najväčší dôraz kladieme na to, do akej miery bola zachovaná vernosť originálneho rukopisného textu zapísaného priamo v teréne, a jeho tlačenej verzii v monografii *Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov*. V Archíve literatúry a umenia v Martine sa nachádzajú v dvadsiatich pôvodných Camblových škatuliach usporiadané jazykovedné a dialektologické materiály, výpisky z prác iných autorov, etnografické poznámky z ciest, folkloristické záznamy, korešpondencia, osobná dokumentácia, denník a iné cenné dobové doklady, ako sú napríklad aj výstrižky z dobovej tlače. V tomto príspevku však nebudeme detailne informovať o výsledkoch archívneho štúdia a opise rukopisnej pozostalosti, ktorú Samo Cambel v teste odkázal Muzeálnej slovenskej spoločnosti. Podrobnejšiemu štúdiu sa pokúsime podrobiť len nájdené rukopisné nárečové záznamy ľudových nárácií z východného Slovenska, a tak sa pokúsime verifikovať platnosť mnohokrát zdôrazňovanej autenticity, neporušenosti a vernosti publikovaných Camblových zápisov.

Nevyhnutným predpokladom realizácie nášho zámeru je existencia pôvodných rukopisných záznamov nárečových prejavov a ich tlačeného pendantu, ktoré podrobíme komparačnej analýze. V nárečovej prílohe dialektologickej monografie *Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov* je publikovaných 122 folklórnych prozaických textov z východného Slovenska. Na základe doterajších správ o rukopisnej pozostalosti Sama Cambla sme predpokladali, že kompletná zbierka nárečových záznamov, ktoré vznikli počas jeho dialektologického výskumu na východnom Slovensku, sa nachádza v Archíve literatúry a umenia.³⁶ Hoci rukopisná zbierka prozaických textov zo stredného Slovenska je ucelená a v ALU uložená vo fonde tzv. jednotlivín, z východoslovenských záznamov nárečových textov sa nám podarilo nájsť iba rukopisné zápisy z Vyšných Repáš, zo Stebníka a z Orlova a jeden text, ktorý nebol lokalizovaný aj napriek Camblovej starostlivej pasportizácii. Podľa spôsobu usporiadania ostatných dialektologických zápisov predpokladáme, že nelokalizovaný text bol pôvodne súčasťou väčšieho zväzku zápiskov z niektorej zo skúmaných lokalít, a že pravdepodobne vypadol z vrchného obalu, na ktorom bolo udané miesto zápisu. Prvotný dojem, že pozostalosť Sama Cambla je precízne usporiadaná ešte samým pôvodcom, je nepresný, skôr zavádzajúci. Veľké množstvo roztratených lístočkov rôzneho formátu vyžaduje sústredené a pozorné archívne štúdium. Výnimku tvorí len precízne usporiadaná zbierka 115 stredoslovenských nárečových záznamov ľudových rozprávání, ktorá je ale uložená v osobitom fonde jednotlivín a nie je súčasťou fondu M 24, ktorý zahŕňa celú literárnu pozostalosť Samuela Cambla. Fond M 24 získal Archív literatúry a umenia z Národného múzea v Martine. Zvyšná časť rukopisnej pozostalosti sa do ALU dostávala postupne a bola katalogizovaná vo fonde jednotlivín. Zbierka stredoslovenských nárečových zápisov sa do ALU dostala

³⁵ Genézou knižnej podoby romantickej rozprávky z pohľadu literárnej vedy sa zaoberá Jana Pácalová v prácach *Genéza knižnej podoby Dobšinského rozprávok*. In: Slavica Slovaca, roč. 39, č. 2 (2004), 143-155; *Rozprávka medzi oralitou a literaritou. (Sonda do štýlu rozprávok)*. In: Slovenský národopis, roč. 53, č. 1 (2005), s. 37-54.

³⁶ WEINGART, M.: Neznáme básne Czambelove. In: Slovenské pohľady, roč. 38, č. 2 (1922), s. 91-99.

pravdepodobne zásluhou Henricha Bartka. Okrem kompletnej zbierky stredoslovenských textov sa v tomto fonde jednotlivín ochraňuje aj zošit, kde je zapísaných 96 piesní zo Zuberca a 8 ľudových narácií prevažne povestového žánru od Júliusa Bonáryho. Henrich Bartek v Národnom múzeu našiel aj veľké množstvo slovníkového materiálu vo forme lístčikov malého formátu (6 x 6 cm), ktoré neskôr takisto odovzdal do zbierok Archívu literatúry a umenia v Martine. Zbierka stredoslovenských textov je na rozdiel od ostatnej časti rukopisnej pozostalosti starostlivo utriedená podľa stolíc a na základe doterajších informácií (J. Polívka, J. Michálek, J. Minárik) je kompletná. Obsahuje všetkých 115 ľudových prozaických textov uložených v dobre zachovaných doskách, na ktorých je Camblovým rukopisom vypísaný štítok *Súpis poviedok podľa žúp*. Medzi nárečovými zápismi je na osobitnom lístku priložený aj záznam o tom, že zbierku stredoslovenských nárečových textov do múzea vrátil prof. Jiří Polívka 4. októbra 1921.³⁷ Popri osobnej korešpondencii Jiřího Polívku³⁸ aj tento fakt nasvedčuje tomu, že z martinského múzea si do Prahy požičiaval zbierku slovenských ľudových rozprávok, ktoré zahrnul do vedeckého katalógu slovenskej ľudovej prózy – *Súpisu slovenských rozprávok*.³⁹ Ostáva záhadou, prečo sa v literárnej pozostalosti rovnakým spôsobom neopatrujú aj nárečové texty z východoslovenského regiónu.

Aj napriek tomu, že sa nám podarilo získať iba zlomok rukopisných záznamov z východného Slovenska, pokúsime sa hľadať odpovede na vyššie položené otázky, a tak naplniť naše výskumné zámery.

Z celkového počtu 122 východoslovenských nárečových textov publikovaných v Camblovej monografii sme získali len dva kompletne rukopisné zápisy so spišskej obce Vyšné Repáše.⁴⁰ Podarilo sa nám získať rukopisný dialektologický záznam zo Stebníka,⁴¹ ktorý na prvý pohľad upúta tým, že Samo Cambel ho opravoval červeným atramentom, retušoval, doplňal, pravdepodobne pripravoval rukopis nárečového záznamu na publikovanie. V rukopisnej pozostalosti sme našli zápis ľudového rozprávania o Šalamúnovi a jeho rozsudkoch, ktorý nebol opatrený pasportizačnou poznámkou, čo znamená, že nie je bližšie určené miesto, čas zápisu a informácie o rozprávačovi. Je pozoruhodné, že tento text Samo Cambel v nárečovej prílohe nepublikoval. Celý zápis pozostáva zo šiestich číslovaných fólií. Prvá strana rukopisného zápisu je prečiarknutá samým pôvodcom zápisu. Po dôkladnejšom štúdiu sme prišli k záveru, že ide o dve samostatné rozprávania. Prvá prečiarknutá strana predstavuje jedno ucelené rozprávanie o Šalamúnovi anekdotického charakteru s obscénnymi prvkami. Predpokladáme, že práve preto ho S. Cambel prečiarkol a nezaradil medzi ukážky určené na publikovanie. V ďalšej časti respondent poskytol Camblovi rozprávanie o Šalamúnovi a jeho nevernej žene. Pre našu prácu je však omnoho dôležitejšie určiť pravdepodobný pôvod zápisu na základe jazykových znakov a trasy Camblových ciest po východnom Slovensku a zakarpatskej časti Ukrajiny. Z množstva jazykových javov príznačných pre prechodové slovensko-ukrajinské nárečia našu pozornosť upútala zmena *č* na *š* v slovách *šort*, *maška*, *šlovik*, *chošete*.⁴² Zo zapísaných nárečových textov vidieť, že lexéma *človek* sa pomerne často vyskytuje v rozličných nárečových podobách, ako napr. *človek*, *šl'evék*,

³⁷ ALU C 973.

³⁸ Bližšie o tom pozri štúdiu V. Gašparíkovej *Ku genéze Polívkovho súpisu slovenských rozprávok*. In: *Ethnologia slovacica et slavica*. Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Tomus XXX-XXXI, 1998-1999. Ed. Magdaléna Paríková. Bratislava : Univerzita Komenského 2003, s. 137-151.

³⁹ POLÍVKA, J.: *Súpis slovenských rozprávok*. 1.-5. zväzok. Turčiansky Svätý Martin : Matica slovenská 1923, 1924, 1927, 1930, 1931.

⁴⁰ Prvý text s incipitom *Maň ml'inar sūuhu...* publikoval Camo Cambel na strane 252, druhý text *Trome panove mal'i truch sinov...* uverejnil na strane 253 v prílohe nárečovej monografie *Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov*.

⁴¹ Ide o text s incipitom *V jednom valavi (+ v jednom seli) prišol vandrivni do židiški...*, v nárečovej prílohe uverejnený na strane 465-466. Obec Stebník leží v severnej časti východného Slovenska v Nízkych Beskydách. Je to obec s väčšinou gréckokatolíckych veriacich. V predvojnovom období tu žilo aj zopár pravoslávnych veriacich, o čom svedčí pravoslávna časť obecného cintorína. Hroby sú v porovnaní s ostatnými orientované k východu slnka.

⁴² S. Cambel, c. d., s. 473-476.

šlovek, šlovik. V našom nelokalizovanom texte nachádzame túto lexému v podobe *šlovik*, a tak sme pomerne ľahko odhalili pôvod textu. S nárečovým tvarom *šlovik* sa stretávame v texte so Strojny.⁴³ V prílohe nárečovej monografie Samo Cambel publikuje dve ukážky z obce Strojna, ktorá sa nachádza v zakarpatskej oblasti dnešnej Ukrajiny, vo východnej časti Berežskej stolice na hranici s Marmarošom. Aj ďalšie jazykové prvky nelokalizovaného textu a dvoch publikovaných ukážok zo Strojny vykazujú spoločné znaky, napr. neprítomnosť polnoglasia, využívanie zámena *što*, fonetická realizácia zadného [y], z morfológických javov infinitív na *-iti* (*robíti, kupovati, píti*), slovesné tvary 3. os. sg. a pl. prézenta zakončené na *-l'* (*nesluchať, robiť, kažuť, zabíjať, ostanuť, umruť, orjať*) a pod.⁴⁴

Ďalšie dva rukopisné texty z Orlova zapísal Samo Cambel v ten istý deň 10. septembra 1898 z úst toho istého rozprávača Vaska Popadiča. Podľa úvodných častí vzniká mylný dojem, že obidve rozprávania patria do okruhu variantov čarovnej rozprávky *o dievčine, ktorej krstnou matkou alebo pestúňkou je nadprirodzená bytosť* (ATU 710 Our Lady's Child).⁴⁵ V záujme prehľadnosti budeme Camblom zapísané texty z Orlova ďalej označovať ako *prvý (1.)* a *druhý (2.)* text. Rukopis prvého textu z Orlova je neúplný, v ALU sa zachovala len vstupná časť rozprávania napísaná na štvrt'árkovom lístku. Rukopis druhého textu je v archivovanej rukopisnej pozostalosti zachovaný celý a patrí do rozprávačského typu ATU 710 *o dievčine, ktorej krstnou matkou alebo pestúňkou je nadprirodzená bytosť*. Je zaujímavé, že Samo Cambel v nárečovej monografii *Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov* publikoval iba jedno z dvoch zapísaných rozprávání v Orlove, a to práve to, ktoré v našom príspevku označujeme ako *prvé* a v rukopisnej podobe sa zachovala len jeho úvodná časť. Druhý text z Orlova Samo Cambel vôbec nepublikoval. Pri úvahách o tom, prečo ho nezaračil k publikovaným ukážkam nárečia, si treba všimnúť, že v Camblovej zbierke z východného Slovenska sú publikované ešte ďalšie dva varianty toho istého rozprávačského typu (*o dievčine, ktorej krstnou matkou alebo pestúňkou je nadprirodzená bytosť* – ATU 710). Ide o text č. 156 z Kapušian a o rozprávanie č. 179 z Rozhanoviec.⁴⁶ Samo Cambel sa rozhodol pre uverejnenie *prvého* textu pravdepodobne preto, že rozvíja inú sujetovú líniu a podľa platnej medzinárodnej klasifikácie ATU ho zaraďujeme k typu 403A *Čierna a biela nevesta* (*The Black and the White Bride*). S rozprávkovým typom ATU 710 (*Our Lady's Child*) má viacero spoločných motívov, a tak vzniká dojem, že patria do toho istého rozprávačského typu. Predpokladáme, že rozhodujúcim momentom pri výbere textov do nárečovej prílohy mohlo byť práve zachovanie sujetovej a motívickej pestrosti publikovanej zbierky.

Uvádžeme celú zachovanú úvodnú časť *prvého* rukopisu, úryvok z *druhého* rukopisu a príslušnú časť publikovaného rozprávania. Na príklade týchto textov načrtneme prostredníctvom komparačnej analýzy základné tendencie práce Sama Cambla pri príprave nárečových textov do tlače.

1.

Был худобни человек, мал ве'о д'ити, нечт'ил му ничто уж о'статне ити до керсту тримати. I пи'шол на дра'гу, стритнул д'адка i д'adi'uku. To был Christus Pan i Panna Maria. Tak oni okr(e)stili to d'i'ca. Ale nemal im dati što jisti. Lem ite, povil svomu kumovi Christus, prineste, mate dost v che-

⁴³ S. Cambel, c. d., s. 474.

⁴⁴ Zakončenie sloviav v 3. os. sg. a 3. os. pl. môže byť mákké aj tvrdé. Podľa tohto javu možno celú oblasť podkarpatkých nárečí rozdeliť na dve skupiny. (Bližšie o tom pozri v práci ПАНЬКЕВИЧ Иван: Українські говори Підкарпатської Русі і сумежних областей. З приложением 5 диалектологических карт. Частина 1., 2. Praha 1938, s. 309-311.)

⁴⁵ Pri zaradení naratívnych textov sme sa opierali o najnovšiu medzinárodnú klasifikáciu rozprávkových typov podľa katalógu Hansa-Jörga Uthera: *The Types of International Folktales. A Classification and Bibliography*. FF Communications No. 284, No. 285, No. 286. Part 1: Animal Tales, Tales of Magic, Religious Tales, and Realistic Tales, with an Introduction; Part 2: Tales of the Stupid Ogre, Anecdotes and Jokes, and Formula Tales; Part 3: Appendices. Helsinki: Academia Scientiarum Fennica 2004. 619 s. O tomto rozprávkovom type pozri tiež V. Gašparíková, Slovenské ľudové rozprávky. 1. zväzok, s. 649-651.

⁴⁶ Porov. S. Cambel, c. d., s. 301-303 a s. 349-351.

ži i jisti i vьpiti što. I ked z'ili, vьpili i mali iti domu, ta kumove gadali jaku križmu dati? Panna Maria dala novorodenej Marički take križmo, što jak ša bude kupati, ta ke'lo vode bude: tel'o sribla bude mati. Christus Pan jij dal take križmo, što jak ša bude šmijala, to zlata ruža bude jii z gambь prekvitáti. Potim otec stal gu jednomu panovi za pastira...

Na porovnanie uvádzame aj príslušný úryvok z druhého rukopisného textu:

2.

Был tu jeden chudobni človek i mal ve'lo d'iti. Ta mu nichto nech'til to ostatňe do kerstu iti trimati. V'zal svoje dzecko, ide za draham. I jak išol za draham stretnul ša s d'advikou i d'adkem: „Bože daj ščeš'ta!“ „Bože daj zdravia! Ta de ti ideš človeče?“ „Tu, dal mi Boh ve'lo d'iti a nechce mi do kerstu nichto iti trimati, ta h'adam kuma.“ „Ta ša vernite nazad mi toto dzecko pokerstime!“ I potim ked prišli z kerstu, kazala d'advika: Daj nam dašto ľisti abo piti. A un gadal, že je chudobni človek, že nema nič. Lem ite do pajstruni tam mate dost. I priňus po tím vina, pečinku, koláči. I tak jak ša najili i d'advika mala idi het, ta gadala gu Mariški (sic), to bulo meno tomu d'ivčatu, što ho kerstili. Ti do dvanactoho roku budeš pri matk(sic) materi a potim t'a vozmu gu sobi.

Úvodná pasáž textu publikovaného v nárečovej prílohe, ktorá je podľa sujetového zaradenia tlačенou verziou prvého rukopisného textu:

(PV)⁴⁷

Был jeden chudobnij človek a mal ve'lo d'iti. Ostatňe nech'til mu už nichto iti do kerstu trimati. Úzal svoje d'it'a, pišol za drahoj. Jak išol za drahoj (+ za draham + za drahu), stritnul d'adka i d'adiuku: „Bože daj ščeš'ta!“ „Bože daj, ta de ti ideš, človeče?“ „Dał mi Boh ve'lo d'iti a nechce mi nichto iti za kuma, ta h'adam kuma!“ „Verni ša nazad, mi toto d'it'a pokerstime!“ Ked prišli s kerstu, kazala d'adiuka: „Daj nam dašto jisti!“ „Ja chudobnij človek, nič nemam!“ „Lem ite do pajstruni, tam mate dost i jisti i vьpiti što!“ ... Pišol i priňus potim pečinki, kolači i vina... Tot d'adek byl Christus Pan a d'adiuka Panna Maria. Ked z'ili i vьpili i mali iti domo, kumove povili: „Jak'e križmo dati novorodenej Marički?“ Panna Maria dala jii tak'e križmo: „Ked ša budet kupati, ke'lo vodü budet – tel'o sribla budet mati!“ Christus Pan jii dal tak'e križmo: „Jak ša budet šmijati – to zlata ruža jej budet z gambь prekvitati!“

Al'e otec lem byl chudobnij, ta stal gu jednomu panovi za pastira v pustatiňoch.

Hoci sa zachovalo len krátke torzo prvého textu, máme možnosť pozorovať, že v ďalšej nezachovanej časti rozprávanie rozvíja inú rozprávkovú látku. Keďže Samo Cambel pripravil rukopis prvého textu na publikovanie v nárečovej prílohe, ponúka sa nám možnosť porovnať publikovanú verziu so zachovaným rukopisným zápisom. Pokúsime sa poukázať na niektoré odchýlky od originálneho rukopisu.

Upozorníme najmä na zásahy Samuela Cambla v štylistickej rovine rozprávkového textu. Pri porovnaní prvých viet publikovanej verzie si všimneme, že pri editorskej úprave došlo k zmene zloženého súvetia na dve jednoduchšie (súvetie + jednoduchá veta):

(1.) *Был chudobni človek, mal ve'lo d'iti, nech'til mu ničto už ostatňe iti do kerstu trimati.*

(PV) *Был jeden chudobnij človek a mal ve'lo d'iti. Ostatňe nech'til mu už nichto iti do kerstu trimati.*

Tento prípad ukazuje aj na zmeny slovosledu v záujme zdôraznenia podstaných momentov a dosiahnutia výraznejšieho estetického pôsobenia textu na čitateľa.

⁴⁷ Skratkou (PV) označujeme publikovanú verziu rozprávania.

Zaujímavé je sledovať nasledujúcu časť publikovaného textu:

Úžal svoje d'íta, pišol za drahoŭ. Jak išol za drahoŭ (+ za drahom + za drahu), stritnul d'adka i d'adiŭku: „Bože daj ščešťa!“ „Bože daj, ta de ti ideš, človeče?“ „Dal mi Boh veľo d'iti a nechce mi nichto iti za kuma, ta hľadám kuma!“ „Verni ša nazad, mi toto d'íta pokerstíme!“ Ked prišli s kerstu, kazala d'adiŭka: „Daj nam dašto jisti!“ „Ja chudobnij človek, nič nemam!“ „Lem ite do pajstruni, tam mate dost i jisti i vŕpiti što!“... Pišol i priňus potim pečinki, kolači i vina...

Zisťujeme, že v tomto prípade sa Samo Cambel nepridržiaval *prvého* rukopisu, ktorého sujetovú líniu zachováva, ale do publikovaného textu zakomponoval časť z druhého rukopisu. Umožňovala mu to relatívna zhodnosť úvodných častí obidvoch rukopisov. Kým príslušná pasáž *prvého* rukopisu je jednoduchšia, strohejšia, po štylistickej stránke málo vycibrená a pôsobí dojmom skratkovitosti, vložená časť z *druhého* rukopisu je živšia, zaujme predovšetkým dialogickým rozohrávaním deja:

(2.) *Vžal svoje dzecko, ide za drahom. I jak išol za drahom stretul ša s d'adivkoŭ i d'adkem: „Bože daj ščešťa!“ „Bože daj zdravia! Ta de ti ideš človeče?“ „Ta, dal mi Boh veľo d'iti a nechce mi do kerstu nichto iti trimat, ta hľadám kuma.“ „Ta ša vernite nazad mi toto dzecko pokerstíme!“ I potim ked prišli z kerstu, kazala d'adivka: Daj nam dašto isti abo piti. A un gadal, že je chudobni človek, že nema nič. Lem ite do pajstruni tam mate dost. I priňus po tim vina, pečinku, koláči.*

Všimneme si ešte editorské zmeny vo vlozenej pasáži z *druhého* rukopisu. Samo Cambel v publikovom texte mení slovosled (*vina, pečinku, koláči* na *pečinki, kolači i vina*), vynecháva niektoré časti (*Bože daj zdravia!*), eliminuje znaky hovoreného prejavu, napr. východoslovenskú časticu *ta* na začiatku výpovede (Ta, dal mi Boh...; Ta ša vernite...). Okrem toho zdokonaľuje plasticnosť deja, ktorú sa rozprávačovi nepodarilo celkom dosiahnuť, a to dotváraním dialógov a zmenou nepriamej reči na priamu:

(2.) *Daj nam dašto isti abo piti. A un gadal, že je chudobni človek, že nema nič. Lem ite do pajstruni tam mate dost. (PV) „Daj nam dašto jisti!“ „Ja chudobnij človek, nič nemam!“ „Lem ite do pajstruni, tam mate dost i jisti i vŕpiti što!“...*

Za vloženou pasážou z druhého textu sa Samo Cambel vracia na úvod *prvého* rukopisu a konštatuje: *Tot d'adek bŕl Christus Pan a d'adiŭka Panna Maria*. Následne vynecháva niekoľko viet z *prvého* rukopisu, rozvíjajúcich epizódu o darovaní pokrmov na krstnú hostinu, ktoré Cambel vybral z druhého rukopisu. To znamená, že voľne prechádza na prvý rukopisnú predlohu, kde pozorujeme podobné editorské zásahy. Zamieňa nepriamu reč za priamu, čím sa snaží dosahovať plasticnosť a dramatickosť deja:

(1.) *...ta kumove gadali jaku križmu dati? (PV) ...kumove povil'i: „Jak'e križmo dati novorodenej Marički?“*

Za zmienku stojí aj úvodná veta z *prvého* rukopisu: *Bŕl chudobni človek, ...*. Do publikovanej podoby Samo Cambel pridáva ešte číslovku *jeden* vo význame „istý“, ktorá sa nachádza aj v druhom rukopise:

(2.) *Bŕl tu jeden chudobni človek... (PV) Bŕl jeden chudobnij človek...*

Použitie číslovky *jeden* vo význame „istý“ je obmedzené štýlom: kým adjektívum *určitý* sa používa zväčša v odbornom štýle, číslovka *jeden* sa využíva iba v hovorovom štýle a je na okraji spisovného jazyka.⁴⁸ Prítomnosť číslovky *jeden* vo funkcii neurčitého zámena v prvej vete rozprávania viac pripomína úvodnú rozprávkovú formulu a zo štylistického hľadiska navodzuje dojem neurčitosti, neosobnosti a nekonkrétnosti príznačný pre rozprávkovú poetiku. Z poslednej vety zachovaného *prvého* rukopisu *Potim otec stal gu jednomu panovi za pastira....* nie je z hľadiska logickej následnosti deja celkom jasné, prečo otec dievčaťa odchádza za pastiera do ďalekých pústatín. Cambel do publikovanej verzie dopĺňa: *Ale otec lem bŕl chudobnij, ta stal gu jednomu panovi za pastira v pústatinohch*. Aj napriek tomu, že dcéra Marička dostala od krstných rodičov vzácny dar,

⁴⁸ Morfológia slovenského jazyka. Red. Jozef Ružička. Bratislava : Vydavateľstvo SAV 1966, s. 302.

prostredníctvom ktorého mohli veľmi rýchlo zbohatnúť, predsa rozprávač využíva motív odchodu rodiny do ďalekých pústatín, ktorý mu ďalej umožňoval rozvíjať dejovú zápletku.

Hoci jazyková a dialektologická analýza ľudových prozaických útvarov nie je predmetom nášho štúdia, treba predsa v kontexte s našimi textologickými výskumami poznamenať, že Cambel sa v tlačенých verziách snaží o presnejšie či korektnejšie fonetické zápisy. V tlačенých textoch Cambel korektne prepisuje *l* ako *l*, hoci v rukopise využíva iba grafému *l*, napr. v **1. rkp.:** *Bɔl, človek, mal* oproti publikovanej podobe *Bɔl, človek, mal*. Na niektorých miestach upravuje aj zápisy sufixov typu *-ij* na *-ij*. Napríklad v rukopisnej podobe *prvého* textu sa nachádza lexéma *chudobni* zapísaná s predným *i*, hoci sa v zápisoch z tejto oblasti predpokladá realizácia v podobe zadného [y] v tvare *chudobnij*. Realizáciu zadného [y] na iných miestach zapisuje pomocou fonémy [e], napr.: v **1. rkp.** je *vode*, v tlačennom texte sa však nachádza opravený fonetický zápis *vodü*.

Aj v iných prípadoch dochádza k sporným zápisom, napríklad v súvislosti s asibiláciou: v **1. rkp** *dzecko* a v **PV** *d'iťa*. Asibilácia *d', t'* na *dz, c* je však príznačná pre všetky východoslovenské nárečia a v prechodových slovensko-ukrajinských oblastiach sa nevyskytuje.

Pomocné sloveso *byť* (*byti*) v 3. osobe singuláru sa v **PV** zapisuje pravidelne s morféom *-t* (*budet*) a v našom prípade sa spája s plnovýznamovým slovesom v infinitívnom tvare, napr.: *budet ša šmijati; budet prekvitati, budet mati*. V rukopisnom variante, ktorý S. Cambel použil pri príprave dialektologickej prílohy, sa však nachádza ojedinelé spojenie, kde sa futúrum vyjadruje aj spojením pomocného slovesa *byť* v tvare 3. os. sg. *bude* bez morfémy *-t* spolu s plnovýznamovým slovesom v minulom čase (napríklad: *bude ša šmijala*) popri spojeniach pomocného slovesa *byť* v tvare *bude* s infinitívom plnovýznamového slovesa, napríklad *bude prekvitati*. Na ilustráciu uvádzame príklady obidvoch analyzovaných pasáží; v publikovanej verzii podčiarkujeme vyššie uvedené javy:

(1.) ...što jak ša bude kupati, ta ke'lo vode bude: te'lo sribla bude mati

(**PV**) „Ked ša budet kupati, ke'lo vodü budet – te'lo sribla budet mati!“

(1.) ...što jak ša bude šmijala, to zlata ruža bude ji z gambɔ prekvitati

PV „Jak ša budet šmijati – to zlata ruža jej budet z gambɔ prekvitati!“

Počas štúdia rukopisnej pozostalosti sa nám podarilo získať iba sedem pôvodných záznamov z celkového počtu 122 textov z východoslovenského regiónu publikovaných v nárečovej prílohe. Dva nelokalizované texty o Šalamúnovi a *druhý* rukopisný text z Orlova, ktoré Samo Cambel nepublikoval, nemôžeme využiť pri našej textologickej komparačnej analýze. Máme teda k dispozícii rukopisné záznamy štyroch naratívnych textov z východoslovenskej zbierky. V predkladanom príspevku sme iba naznačili hlavné ciele nášho výskumu a na jednom príklade z Orlova sme sa pokúsili načrtnúť aj stručnú textologickú a jazykovú analýzu. V závere nášho príspevku si dovoľíme povedať, že všetky nájdené rukopisné zápisy, ktorých krátku charakteristiku sme podali v našom príspevku, podrobíme detailnejšej textologickej a jazykovej analýze, ktorá nám pomôže osvetliť doposiaľ neznáme stránky vedeckej a redakčnej práce Samuela Cambla na poli dialektológie a folkloristiky.

Interdisciplinárne využívanie dialektologických zápisov vo folkloristike je ešte aj dnes dosť ojedinelým javom. Dialektologické zápisy slúžili skôr umelcom – spisovateľom a dramatikom – ako predloha k ďalšiemu umeleckému stvárneniu s cieľom sprístupniť zapísané texty širšiemu okruhu recipientov. V skutočnosti však nič nebráni folkloristickému výskumu dialektologických záznamov, ktorý sa zameriava na výskum ľudovej prózy starších období zo synchronného či diachronného hľadiska. Naša práca neprináša konečný prehľad doterajších dialektologických výskumov zameraných na zápisy folkloristických textov, ale iba na príklade činnosti jedného dialektológa Sama Cambla sa snaží upozorniť na množstvo a kvalitu folkloristických textov zafixovaných dialektológmi, a tak poukázať na široké možnosti ich využitia vo folkloristickom rámci.

Die Tätigkeit Samuel Cambel's zwischen der Dialektologie und Folkloristik

Katarína Žeňuchová

Der Beitrag knüpft an ältere Beiträge der Autorin an, die die Persönlichkeit des Sprachwissenschaftlers Samuel Cambel als Sammler der volksprosaischen Tradition in der Ostslowakei präsentieren. Die Wissenschaftsbetrachtungen sind den Beziehungen zwischen der Dialektologie und Folkloristik gewidmet.

Das Hauptziel des Beitrages ist Strategie, Forschungsweise und Methode der systematischen dialektologischen Feldforschungen von Samo Cambel zu erklären. Autorin konzentriert sich vor allem auf die Frage der Behaltung der Textauthenticität der Volkserzählungen, die seitens der Folkloristik relevant ist. Der Beitrag bringt auch die ersten Forschungsergebnisse komparativer Textanalyse der handschriftlichen dialektologischen Aufzeichnungen von Samuel Cambel und ihrer ausgedruckten Pendants mit.

Die Betrachtungen betreffen nicht alle dialektologischen Forschungen, die an Aufzeichnungen der volksprosaischen Texte ausgerichtet sind. Die Tätigkeit von Samuel Cambel als Sprachwissenschaftler bildet nur ein Teil der umfangreichen Quellensammlung der ostslowakischen Volksprosa, die von Mundartforschungen hervorgegangen sind. Die Autorin weist auf die Menge, den empirischen Wert und Qualität (Sachverständigkeit) aufgezeichneter Volkserzählungen hin und deutet breitere Forschungsmöglichkeiten im Rahmen der Folkloristik an.